

АНТИЧНИТЕ БАСНИ И ПАРАБОЛИ ВЪВ ВЪЗРОЖДЕНСКАТА УЧЕБНИКАРСКА КНИЖНИНА.

Д-Р ПЕТЪР БЕРОН

Андреана Спасова

Изследването има за цел да разгледа мястото на античните басни и параболи в учебникарската книжнина през Българското възраждане. Фокусът на работата ще бъде поставен върху говоренето за Античността като пример. Със своите послания и просвещенски насоки те в голяма степен съдействат за изграждането на нравственото и естетическото начало във възпитанието на възрожденския човек. Тъкмо необходимостта от нравствено-поучителни подходи към израстването и самоосъзнаването на възрожденеца извиква приемането и широкото разпространение на баснята, както и на кратките повествователни форми. Подходящ пример за такива наблюдения е енциклопедичният характер на първия български учебник – „Буквар с различни поучения“, така нареченият „Рибен буквар“ (1824), от д-р Петър Берон с рубриците „Добри съвети“, „Умни отговори“, „Философски мъдрости“ и „Различни истории“. В статията се извежда основно тезата, че последователното присъствие на антични теми и идеи във възрожденското време не тръгва от драматургията и поезията, а от училищното четиво – хрестоматийно-дидактичната книжнина (учебници, хрестоматии, помагала, сборници).

Ключови думи: античните басни и параболи, национална идентичност, културата на Българското възраждане, просвещенски насоки, учебници, историография, хрестоматии, помагала, сборници

The study aims to examine the place of the ancient fables and parables in the textbook literature during the Bulgarian Revival. The focus of my work will be on problematizing and post-checking the hypotheses of different reflections in the Bulgarian Revival society and its self-identification by talking about antiquity as an example. With its messages and enlightening guidelines they largely contribute to the formation of a moral and aesthetic basis in the education of the Revival man. The need for morally edifying methods to self-awareness and growth of the Revival Man, is what triggers the acceptance and prevalence of fables, as well as short narrative forms. An appropriate example of such analysis is the encyclopedic character of the first Bulgarian textbook – “Primer with Different Teachings”, the so-called “Fish Primer” (1824), by Dr. Petar Beron with the following rubrics: “Good Advices”, “Clever Answers”, “Phisical Stories” and “Various Stories”. The article infers that the consecutive presence of antique motifs and ideas in the Bulgarian Revival does not start from drama and poetry but from school literature – textbook and didactic literature (textbooks, readers, study materials, collectanea).

Key words: ancient fables and parables, national identity, culture of the Bulgarian Revival, enlightening guidelines, textbooks, historiography, readers, study materials, collectanea

Кратките повествователни жанрове – пословици, поговорки, афоризми, анекдоти, максими, полезни съвети и други, са в основата на един от най-популярните сред възрожденското общество учебници – „Буквар с различни поучения“ (1824) от д-р Петър Берон, останал в съзнанието на поколения българи като „Рибния буквар“. Заложените в тях морализаторски принципи и просвещенски насоки съдействат за изграждането на нравственото и естетическото начало във възпитанието на възрожденския човек. За ориентацията към тази тема помогна и запознаването с някои изследвания на Надя Данова, Николай Аретов, Юлия Николова, Десислава Лилова, Аделина Странджева, Афродита Алексиева, Ирина Караджинова, Кръстьо Генов и други, които набелязват подобна проблематика и заявяват необходимостта от по-обстойни занимания. Примерът за издание, което в голяма степен дава основание за подобни наблюдения, е именно „Рибният буквар“. Енциклопедичният му характер включва кратките повествователни жанрове „Добри съвети“, „Умни отговори“, „Басни“ и „Различни истории“. Вече след д-р Берон и неговия буквар тези кратки текстове с нравоучителен и възпитателен характер стават изключително популярен жанр в учебникарската книжнина и този процес се запазва няколко десетилетия (пример са книгите на Василий Ненович „Буквар для поучение юношества“, на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович „Славянобългарское детеводство“, на Райно Попович „Христоития“, на Атанас Гранитски „Поучителни речи на старите философи“ и др.).

Сред въпросите, които първоначално подобна тема породи, по-значими са следните:

- Какво от Античността се оказва актуално, общественозначимо, ценно, за да бъде пренесено и усвоено от Българското възраждане?
- Можем ли да говорим за един общ универсален език, чрез който се удовлетворява културната потребност на възрожденското общество, и той да има такъв древен произход? Т.е., може ли Античността да изпълнява тази знакова функция на общ език на една споделена общоевропейска култура? И ако е така, значи ли това, че античният модел – неговото навлизане, разпространение и канонизиране през Възраждането – е своеобразен образец и вид мода, вид етикет за престижност и интелигентност, тясно свързан с историческия и културния контекст.
- Как стои античният модел и в каква степен е адекватен на възрожденските употреби? Става ли „свой“ през Възраждането или остава „чужд“?

- Доколко едната парадигма – античната, може да видоизмени или да предопредели същността на другата – на възрожденската? И доколко активна е нейната намеса?

Опитът да се отговори на тези въпроси отвежда към реда и основите, по които се изграждат първите рецепции на класическата древност. Тъкмо необходимостта от нравственопоучителни подходи към израстването и самоосъзнаването на възрожденеца извиква приемането и широкото разпространение на баснята, както и на други кратки повествователни форми, в които доминира дидактиката. В „Реторика“ на Аристотел баснята и параболата са дадени на едно и също функционално ниво, а именно – да служат като примерен морал, който се опира на измислена история. Фикцията предполага отдалечаване от действителните реалии на културнополитическата ситуация и тъкмо тази ѝ неотменна същност позволява по-явното и безопасно говорене. Устойчивата структура на баснята и параболата, наложени от тяхната морализаторска природа, се оказват по-продуктивен и предпочитан жанр и за възрожденските книжовници, които намират чрез класическия образец удобната и адекватна формула за говоренето апел, говоренето разобличаване, говоренето иносказание. Тези възможности на жанра на кратките повествователни форми с поучителен характер са уловени от възрожденския творец и още епископ Софроний ги използва в сборник, предназначен да възпитава. Появата им в „Рибния буквар“ дава прагматичното решение, което активно ще ги наложи като част от учебникарската книжнина през Българското възраждане. Това наблюдение е основание за извода, че последователното присъствие на антични теми и идеи във възрожденското време не тръгва от драматургията и поезията, а от училищното четиво – христоматийно-дидактичната книжнина (учебници, христоматии, помагала, сборници).

Усетът на Софроний Врачански и д-р Петър Берон за механизмите на човешкото поведение ги насочва към кратките жанрове, чиято алегорична същност може да бъде по-лесно възприета като начин на поведение от възрожденското общество. Алегорията успява да бъде припозната като своя и е в унисон с културно-историческата ситуация на Българското възраждане. В монографията си „Отвъд текстовете: културни механизми на Възраждането“ Румяна Дамянова, като разглежда изчерпателно основните културни стереотипи, извежда две важни характеристика на възрожденската култура – „Намирането на модел, който да бъде следван, е един от праговете на културата – той поражда и конфликтността на избора, и самовглеждането“ (Дамянова 2004: 121). Веднъж появили се, тези кратки форми, не само се приемат, но стават популярни, желани и тър-

сени през цялото Възраждане. Те са превеждани, писани, побългарени и неслучайно едни от най-известните басни и до днес получават популярност още от възрожденската учебникарска книжнина, защото въпросите, които поставят, дават актуални и непреходни отговори.

Жанрът басня е по-ясно изведен и усвоен през Възраждането като кратък разказ с нравоучителен елемент. Езикът на баснята е достъпен, ясен, иносказателен. Юлия Николова разглежда развитието на баснята през епохата на Възраждането и обобщава, че понятието „басня“ „се употребява не само със значението си на „лъжовна приказка, измислица“, но и като жанр (Николова 1979: 210). В трите популярни практически ръководства – на Петър Оджаков, на Добри Войников и на Тодор Шишков, баснята е представена различно, като е обяснен различно нейният понятиен смисъл. Петър Оджаков в „Наука за песнотворство и стихотворство“ (1871) поставя баснята в раздела „Изкуствена поезия“, в „Елементарна словесност в два курса“ (1873) на Тодор Шишков баснята е в раздела „Лиро-епически произведения“, а в „Ръководство за словесност“ (1874) Добри Войников я обяснява като „алегорическо (иносказателно) разказване, което обема морална истина“ (Войников 1874: 194). Любопитното е, че в плътно следващия превод от Тодор Шишков на руския учебник на Николай Минин („Учебная теория словесности“, 1861) се извежда теоретичната рамка на баснята – „изразение на някоя житейска истина под измислена алегорическа форма“ (Минин 1861: 178) и разграничаването ѝ с параболата, която е определена като „съпоставяне или в по-тесен смисъл оприличаване“¹. Превеждайки руския учебник, който ясно се опира върху идеи на Аристотел, Шишков ги усвоява и възприема. Кратките повествователни форми, заложили още в четвърти раздел – „Умни ответи“, в Рибния буквар“, приемат в „Елементарна словесност в два курса“ (1873) терминологичното определение „параболи“². Разглеждани през такава оптика, кратките текстове дават повод да се повдигне въпросът, който в немалка степен е релевантен: дали може да се говори за параболи (или за модифициран вариант на античното разбиране за параболата) приблизително 50 години по-рано, още в Буквара на д-р Петър Берон?

Критическите рецепции в хуманитарната наука от последните десетилетия дават различни определения на различните кратки повествователни форми

¹ По Аристотел параболата отново е изведена през етимологията на „съпоставка, сравняване“ – „успоредява едни факти с други и по този начин предава знания за нещата“ и е разчетена като „кратък алегоричен разказ, като притча в евангелската традиция“ (Аристотел 1993: 211–212, бележка 20).

² Виж по-подробно в: Енциклопедичен речник на литературните термини. Прев. Б. Деливанова, А. Лилова, Ел. Кузманова, Д. Лилова и др. Ред. Д. Лилова. София: Хейзъл, 2001.

– Донка Петканова говори за „литературни разгърнати пословици“ (Петканова 1974: 104) и в допълнение с разбирането на Михаил Арнаудов – за пословицата, която „сгъстява цялото съдържание на разказа в едно-едничко съдържание“ (Арнаудов 1968: 634), Анисава Милтенова – за „въпроси и отговори“ (Милтенова 2003: 191)³, а в бележка под линия Ирина Караджина извежда под термина „гномологий“ (от гр. гноме – ‘съвет, сентенция, пословица’) семантичното ядро от понятията като „гнома, сентенция, мъдро изречение, мъдрословие“ (Караджина 2012: 7). Донка Петканова привежда редица примери – „книжовни разширени пословици“ (Петканова 1974: 104) от „Рибния буквар“, за да подкрепи тезата си за литературното влияние върху фолклора. От една страна, Берон изрично посочва в предговора, че използва за източник учебника „Еклогарион Грекион“ (Виена, 1804), от друга, авторът му Димитриос Дарварис „също не записва пословиците от устното творчество, а използва редица стари книги“ (Петканова 1974: 92). Предполага се, че Берон е познавал Езоп и през преводите на Йоанис Патусас⁴, поради наличието на общи елементи, открити при сравняването⁵.

Всички учебнически рубрики „умни съвети“, „добри отговори“, философски мъдрости“ най-често дори не са строго дефинирани, а са обобщени като „кратки повествователни творби“ (Аретов 1990: 48)⁶, като понякога приемат името на съответния раздел в учебнически-христоматийната книжнина. В предговора на „Български пословици и гатанки“ Михаил Арнаудов извежда пословицата като „род поетически изречения притъчи, което е превод на гръцко-латинското *παραβολή* (пример, сравнение, пословица)“ (Арнаудов 1949: 5). По-нататък авторът извежда същностните белези и функции на пословицата – пресъздаването на целия разказ в най-сбита форма, ритъма във „фразата-пословица“, разнообразната им форма и включването на преносен или пряк образ, като буквалният се приема за неистинска, нетипична пословица. Наред с лингвистичните особености, интерес представлява наблюдението за културноисторическия контекст, в който циркулират едни и същи пословици на Балканите. Това е важно за разбирането изобщо на рецепцията на Античността през Възраждането – до голяма степен критериите, по които се избира един автор, една пословица или

³ Виж повече за назоваването на формата на въпроси и отговори и за библиография в: Милтенова 2003: 191–207.

⁴ Αἰσώλου Μῦθοι. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Émile Chambry, Aesopi fabulae, 2 vol., Paris, Les Belles Lettres, 1925–1926. <http://el.wikisource.org/wiki/%CE%91%CE%B9%CF%83%CF%8E%CF%80%CE%BF%CF%85_%CE%9C%CF%8D%CE%B8%CE%BF%CE%B9>.

⁵ Хипотезата е на Афродита Алексиева, вж. Алексиева 1987: 55.

⁶ Виж по-подробно главата „Кратки повествователни творби от 20-те до средата на 40-те години“ в Аретов 1990: 47–103.

басня, един образ пред други такива, са именно в успоредяването на културни условия както в съседните балкански страни, така и в съизмерването със западноевропейските образци.

Приемам схващането за парабола именно като кратка алегория с нравствено-дидактичен характер, като синтезиран „остроумен диалог“ (Петканова 1974: 104). При Берон „Умни ответи“ като жанр се доближават и до формата на въпроси и отговори, на ситуацията мъдрец (античен философ) и поучаван (Аретов 1990: 78, 85, 143). Корените на този жанр могат да се търсят както в античния жанр на диатрибата, така и в традицията на старобългарската литература. Същностните понятия за справедливо/несправедливо, добро/зло, полезно/вредно са представени в достъпна, разбираема и приятна форма, така че да бъде лесно асимилирана от възрожденската публика, без да има задължително сюжетна обвързаност. Ето защо можем да разглеждаме параболата като съкратена басня със свободни аналогии.

Многобройните споменавания в „Рибния буквар“ на антични имена на древни философи, пълководци, владетели и исторически личности са извлечени от „Животът на философите“ на Диоген Лаерций. Това е подходящ избор заради неговата фрагментарност и компилативност, която отговоря на селективно и синкретично по тип мислене и тип представяне. Параболите тук са изолирани (като без връзка помежду си), но въпреки това въздействат силно, защото се превръщат в образцови примери за образователно-просвещенската стратегия на възрожденската книжнина. От една страна, читателската публика добива най-обща представа за класическото образование и култура, от друга страна, самият буквар като училищно четиво не предполага критически задълбочено изучаване на всяко отделно антично име, защото са нужни огромни усилия, за да се даде подробна справка за личността и историческия контекст. Едва ли възрожденският читател е имал представа кои са седемте мъдречи (може би с изключение на Талес от Милет и приписвания и на него популярен призив „Опознай себе си“), които в буквара са споменати – Талес от Милет, Солон от Атина, Хилон от Лакедемон, Биант от Приена, както и редица други имена – Агис, Лизимах, Тит Август, Цезар. Дори и по-известните – Сократ, Платон, Аристотел, Александър, присъстват преди всичко като олицетворение на морала и мъдростта. Реферирването на популярни и не толкова популярни антични имена очевидно е било важно за д-р Берон, защото по този начин той очертава, конкретизира и социализира античната парадигма. Така д-р Берон дава на възрожденското общество първото масирано знание за автори, творби и идеи на Античността.

Може да се каже, че интересът към античната култура е обусловен от утилитарната функция, която поема: да възпитава и образова. Тази функция е проследена в тезата на Румяна Дамянова за „прагматичната стратегия на възрожденската култура“ и „книжнината с утилитарно-светски характер“ (Дамянова 1998: 212). Видени през тази стратегия, античните личности – автори и герои – може да бъдат типизирани в категории, които представляват дедуктивен пример за етико-естетическо подражание. Така например образът на военачалника е еманация на добрия гражданин, образът на философа синтезира религиозно-философските идеи и т.н. Неслучайно на места се казва „някай философ“ или „един персийски цар“, или до името стои пояснението „Философът Антис-тен“, „философът Зенон“. Ще приведа един пример от „Умни отвори“, който чрез алегорията съответства на 18-те преведени Езопови басни от следващия раздел: „Александър, като чуваше, че Дарий готви много войска, рече: един вълк не се плаши от много овце“ (Берон 1824: 44). Ако разделим тази парабола на две – първата ѝ част е уводна, разяснителна, в нея не могат да се правят нравствени умозаклучения, докато втората функционира напълно самостоятелно и това дава повод на Петканова да говори за „пословица-сентенция“ (Петканова 1974: 104). Освен образа на древния пълководец Александър, интересът към когото е силно засвидетелстван както през Средновековието, така и през Възраждането, е изведен и неговият противник – персийският цар Дарий III Кодоман, за да изпъкнат достойнствата на първия. Образите на животните – вълк и овце – повдигат алегорично въпроса за облика на владетелите, внушавайки величието на единия и насмешката и разобличението на другия. И макар да са типови обобщения, образът на вълка не е типичното познато олицетворение на глупавия човек, а тъкмо обратното, тук има по-скоро припокриване с образа на лъва като най-силен и най-благороден сред зверовете, чиято природа е да бъде цар на всички. В подкрепа на това наблюдение е баснята „Не вярвай на противника си“ в „Рибния буквар“. Тя по аналогичен начин повтаря идеята за добрия владетел (кучетата, пазещи стадото) и неговия враг (хитрият вълк, който измамва) и е добавен още един персонаж – народът (глупавите и наивни овчари, доверяващи се на лъжите на вълка).

Много важен е въпросът за позиционирането на поуката в баснята. Изследвайки езика и структурата на басните в „Рибния буквар“, Афродита Алексиева дава ясната констатация: „При оформянето на басните Берон е останал верен на новогръцкия превод на Дарварис – поуката е дадена като заглавие на всяка басня и има форма на поучителна сентенция“ (Алексиева 1987: 55, 56). Един-

ствената разлика тя посочва в мястото и съдържанието на логическия морализаторски извод, който не е в края, а е поставен в началото като заглавие. Докато при Езоп моралът поука е изведен чак накрая като ясно и недвусмислено съждение, функциониращо като обобщение разяснение, например: „Така и държавите, които лесно предават своите ръководители, не се досещат, че и те бързо попадат в ръцете на враговете“ (Езоп 1967). При д-р Берон връзката между сюжета и поуката е индуктивно заявена. Всяко заглавие в „Рибния буквар“ е изведена сентенция, като извод в самата басня. Това се отнася до всичките публикувани 18 басни, например: „Който зло мисли, зло намира“ (Берон 1824: 52) в съответствие със заглавието при Езоп „Жена и слугини“. Такива примери дават основание да се помисли в една различна насока – превеждайки басните на Езоп, д-р Берон по-скоро ги преработва, като внася промени в структурата на баснята. Клео Протохристова, разглеждайки проблема за преводимостта на литературните заглавия, установява „пряката зависимост между превода на заглавие и рецепцията на съответното произведение, осмислени в перспективата на културните различия между излъчваща и приемаща среда“ (Протохристова 2014: 117). В „Рибния буквар“ заглавието морал задава призмата как трябва да се чете баснята и какво е нравствено-просветителското ѝ послание. Изградената рамка на четене цели да улесни възприемането на поуката. Не трябва да се забравя, че това е буквар, предназначен преди всичко за деца. Но и при д-р Берон понякога финалът остава съвсем различен спрямо заложения вече извод и това приканва читателя към повторното разчитане на алегиите.

Тази отвореност на буквара към прагматизма на времето може да бъде проследена и в предговорите към учебниците. Вглеждането в тях затвърждава схващането за желанието на възрожденца да въведе читателя в своята работилница и по този начин социално да го ангажира към общоползното дело, да го направи съучастник в изграждането на националната идентичност през линиите на просвещенското. В „Предисловие“ към „Буквар с различни поучения“ Петър Берон демонстрира значимостта на своето мисионерско дело: „Почудих ся, какъ през толкози векове не ся намери ни един да познай това окаяно состояние и да покажи един прав път камто учението. Това дело възприех аз“. Тази значимост е силно подчертана от Райно Попович в неговия обемен предговор на „Християнския или Благонравия“ (1837), където може да се прочете силното утвърждаване и възхваляване на Беровия принос. Неслучайно Дочо Леков определя „Рибния буквар“ като „манифест на светското училище“ (Леков 1988: 154) – това е именно тази прагматична функция на знанието. Важно е да не се подмине фак-

тът, че букварът, утвърждаващ светското съзнание, започва с молитвата „Слава Тебя Боже наш, слава Тебя“ (в началото веднага след раздела за буквите, имената и глаголите). Мислейки през призмата на Античността, д-р Берон поставя християнската рамка, за да се доближи до възрожденския човек с неговия бит, включващ ритуалните молитви, неделната проповед, както и всичко останало, свързано с дълбоко залегналата православна традиция.

Проследяването на някои особености на баснята при д-р Берон и отклоненията от оригиналния вариант при Езоп са обект на друго, по-обемно изследване⁷. Освен разликата, че поуката е изведена в заглавието, е и разликата с промяната на граматическия род в три от басните при Берон. В тях героят вместо в мъжки е в женски род: образът на старицата в „Секий ище да живее“ (д-р Берон) спрямо „Старецът и смъртта“ (Езоп), образът на вълчицата в „Който струва зло напраздно дири добра причина“ (д-р Берон) спрямо образа на вълка във „Вълк и агне“ (Езоп) и образът на враната в „На безумните много минават през главата доде се научат на ум“ (д-р Берон) спрямо образа на гарвана в „Гарван и лисица“ (Езоп). При тези сравнения използвам гръцкия вариант от Йоанис Патусас (1766), както и българския съвременен превод на Тодор Сарафов (1967). В публикуваните от Софроний Врачански във Втори видински сборник (1802) преводни басни ще открием отново същите басни, но подчертано по-близки до гръцкия оригинал, като „Старец и смърт“, „Гарван и лисица“. Вероятно разминаването и промяната на граматическото значение на рода е съобразено с българската именителна система – смъртта и старицата, враната и лисицата са от женски род, докато на гръцки *γερων* (старец) и *θανατος* (смърт) са от мъжки, както и *κοραζ* (със значение само на гарван). Търсенето на специфични различия може да бъде отнесено към анализирането на интерпретативната страна в поуката. Друго интересно наблюдение е сравняването между петте издания на „Рибния буквар“ от 1824, 1841, 1847, 1850, 1856 и/до 1862 с оглед единствено на басните. Четири от тях са буквално препечатани, докато в петото издание от 1856 г. броят на басните не е 18, а само 10, от които 9 са известни от предишните издания и е включена една нова („Който не се благодари на своето си, той и без него остава“). Отделен интерес би представлявало съпоставянето на различните преводи и преработки на Езоповите басни през Възраждането в изданията на Софроний Врачански, Петър Берон, Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, Неофит Рилски, Йоан Емануилович, Райно Попович, Петко Славейков.

⁷ Именно това проследяване би разкрило много интересни моменти за превеждането, адаптирането и пренасянето на чужд текст през Възраждането.

Дотук изследването направи едно първоначално очертаване на присъствието на Античността през най-рано проникналия и разпространен жанр през Възраждането – баснята и нейния по-кратък и незадължително сюжетен вариант на параболата. Тъкмо заради заложените в тях нравствено-морализаторски принципи тези жанрови форми са толкова разпознаваеми и необходими като допълнителни литературни образци на просвещенската програма, заложена в учебникарската книжнина. Включването на античните имена във възрожденската книжнина показва двойна функция – от една страна, директното им назоваване се дава като безспорен пример за подражание, от друга страна, проблематизирането набелязва основни акценти в мотивировката на жанра на дидактическата литература (Плутарх, Езоп, Лафонтен). Рецепцията на Античността минава през език посредник – по-често през новогръцки, понякога през руски и френски. Много често подходът към текстовете, които се превеждат, е избиращ – не толкова езиков, колкото е подчинен на други задачи: по-малко поети и драматурзи, повече оратори, философи, исторически личности. Вероятно този избор също е свързан с прагматиката на времето. През Възраждането, когато се създават първите „обществени длъжности“, модерните културни практики и норми на поведение, се превеждат повече нравствени поучения, „благодравия“, различни напътствия. Всички те са част от учебникарската книжнина и нейните функции, които от своя страна се опират върху класическите образци за образование, възпитание и самообразование.

Библиография

- Алексиева 1987*: Алексиева, А. Преводната проза от гръцки през Възраждането. София: БАН, 1987.
- Аретов 1990*: Аретов, Н. Преводната белетристика от първата половина на XIX век. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1990.
- Арнаутов 1949*: Арнаутов, М. Български пословици и гатанки. София: Български писател, 1949.
- Арнаутов 1968*: Арнаутов, М. Очерци по българския фолклор. Т. 1. София, 1968.
- Генов 1962*: Генов, К. „Рибният буквар“ на Берон и „Еклогарион грекикон“ на Дарварис“. Кн. 7. София: Народна просвета, 1962.
- Дамянова 1998*: Дамянова, Р. Книжнина с утилитарно-светски характер. Наблюдения върху отношението художествено–нехудожествено през Възраждането. – Във: Възрожденският текст. Прочити на литературата и културата на Българското възражда-

- не в чест на 70-годишнината на проф. Дочо Леков. Съст. Румяна Дамянова, София: Сребърен лъв, 1998, с. 212. Виж още: 212–217.
- Дамянова 2004*: Дамянова, Р. Отвъд текстовете: културни механизми на Възраждането. София: ЕЛГАТЕХ, 2004.
- Данова 2001*: Данова, Н. Българските учебници през епохата на утвърждаването на националната идентичност и образите на „другите“. – В: Да мислим Другото – образи, стереотипи, кризи XVIII–XX век. Съст. Н. Аретов. София: Кралица Маб, с. 326–341.
- Езоп 1967*: Езоп. Басни. Прев. Т. Сарафов. Ред. Г. Михайлов. София: Народна култура, 1967.
- Караджинова 2012*: Караджинова, И. *Studia Mediaevalia Slavica et Byzantina*, 2: Южнославянски антологии със сентенции през Късното средновековие. София: Боян Пенев, 2012.
- Леков 1988*: Леков, Д. Писател – творба – възприемател през Българското възраждане. София: Народна просвета, 1988.
- Лилова 2003*: Лилова, Д. Възрожденските значения на националното име. София: Просвета, 2003.
- Лилова 2001*: Лилова, Д. (ред). Енциклопедичен речник на литературните термини. Прев. Б. Делииванова, А. Лилова, Ел. Кузманова, Д. Лилова и др. София: Хейзъл, 2001.
- Милтенова 2003*: Милтенова, А. Литературата във формата на въпроси и отговори в славянското средновековие (Бележки върху произхода и типологията на жанра). – В: Славянска филология. Доклади и статии за XIII Международен конгрес на славистите. Т. 23 (Сборник с доклади за славистичния конгрес в Любляна). София, 2003, 191–207.
- Николова 1979*: Николова, Ю. Баснята в българската възрожденска литература. – В: За литературните жанрове през Българското възраждане. Съст. П. Динеков, София: БАН, 1979.
- Петканова 1974*: Петканова, Д. Хилядолетна литература. София: Наука и изкуство, 1975.
- Протохристова 2014*: Протохристова, К. Записки от предверието. Теория и практики на заглавието. Пловдив: Паисий Хилендарски, 2014.

Извори

- Аристотел 1993*: Аристотел. Реторика. Прев. Ал. Ничев, София: Софи-Р, 1993.
- Берон 1824*: Берон, П. Буквар с различни поучения, собрани от Петра х. Беровича за българските училища. Напечатана с помощта г. Аитоньова Йоановича, 1824.
- Бозвели, Васкидович 1835*: Бозвели, Н., Е. Васкидович. Славенобългарско детоводство за малките деца. Крагуевце, 1835.
- Войников 1874*: Войников, Д. Ръководство за словесност с примери за упражнение в разни видове съчинения на ученици в народните ни мъжки и женски училища. Виена, 1874.
- Врачански 1802*: Врачански, С. Втори видински сборник: „Разкази и разсъждения“. Видин, 1802.

- Гранитски 1854*: Гранитски, А. Поучителни речи на старите философи. Превел А. П. Петрович Гранитский. Цариград: книгопечатня Цариградски вестника, 1854.
- Езоп 1967*: Езоп. Басни. Превод от старогр. Т. Сарафов. Ред. Г. Михайлов. София: Народна култура, 1967.
- Йоанович 1846*: Йоанович, Н. Буквар или начално учение с различни поучения за българските чада или за секнму човеку. Типографа Княжескаго, 1846.
- Минин 1861*: Минин, Н. Г. Учебная теория словесности. Санкт-Петербург: типография Штаба Военно-учебных заведений, 1861.
- Оджаков 1871*: Оджаков, П. Наука за пѣснотворство и стихотворство. Учебник за в главните общински български училища., изработена отъ Петра В. Оджакова. Одеса, 1871.
- Патусас 1925–1926*: Патусас, Й. Αἰσώπου Μῦθοι. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Émile Chambry, Aesopi fabulae, 2 vol., Paris, Les Belles Lettres, 1925–1926. [цитиран 04.12.2014]. Available from: <http://el.wikisource.org/wiki/%CE%91%CE%B9%CF%83%CF%8E%CF%80%CE%BF%CF%85_%CE%9C%CF%8D%CE%B8%CE%BF%CE%B9>.
- Попович 1837*: Попович, Р. Христоития или благонравие В Будиме, 1837.
- Славейков 1852*: Славейков, П. Езопови басни превел и наредил Петко Р. Славейков, Букурещ, в книгопечатната у светая Митрополия, 1852.
- Шишков 1873*: Шишков, Т. Н. Элементарна словесность въ два курса отъ Т. Н. Шишкова. Цариградъ, 1873.